

Κράτος και ανάπτυξη στην Ελλάδα*

Κοιτώντας τα βιβλία και τα άρθρα που έχουν γραφτεί για την μορφή ανάπτυξης που ακολούθησε η Ελλάδα (κυρίως μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο), διακρίνουμε δύο πολύ σημαντικά στοιχεία. Το πρώτο στοιχείο αναφέρεται σε μια περίοδο όπου αρκετοί ερευνητές επηρεασμένοι από τις θεωρίες της εξάρτησης και της υπανάπτυξης, προσπαθούσαν να βρουν τα αίτια αυτής της μορφής ανάπτυξης της Ελλάδας. Το δεύτερο στοιχείο αναφέρεται σε μία περίοδο όπου η πλειοψηφία των ερευνητών έχει περάσει σ' ένα άλλο πλέον στάδιο ανάπτυξης: πώς η Ελλάδα θα κατορθώσει να γίνει πλήρες ανταγωνιστικό μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Το ενδιαφέρον λοιπόν μετατοπίστηκε από την υπανάπτυξη (ή εξαρτημένη ανάπτυξη) στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Η αλλαγή αυτή του ερευνητικού πεδίου παρουσιάζει δύο κενά. Το πρώτο έχει σχέση με τον ορισμό της έννοιας «ανάπτυξη». Όλοι μιλάνε για ανάπτυξη, αλλά δεν εκφράζουν καθαρά τι είδους ανάπτυξη επιθυμούν. Αυτό όμως το πρόβλημα δεν θα μας απασχολήσει στα πλαίσια αυτού του άρθρου. Το δεύτερο κενό είναι ακριβώς αυτή η ίδια η μετάβαση από την υπανάπτυξη στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Έστω και αν δεχόμαστε τις θεωρίες περί υπανάπτυξης και εξάρτησης (ο συγγραφέας του άρθρου δεν δέχεται αυτές τις θεωρίες) δεν μας λένε όλοι αυτοί οι θεωρητικοί πώς εξαλείφθηκαν οι παράγοντες που δημιουργούσαν και θεμελιωναν την κατάσταση της υπανάπτυξης ή αν δεν εξαλείφθηκαν, με ποιο τρόπο θα εξαλειφθούν για να επιτευχθεί η «πολυπόθητη» ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Εμείς θέλουμε να γυρίσουμε λίγο πίσω. Να προσπαθήσουμε να ξαναδούμε τα αίτια που οδήγησαν την ελληνική κοινωνία να ακολουθήσει αυτή την μορφή ανάπτυξης. Θα θέλαμε επιπλέον να σταθούμε σ' ένα παράγοντα πολύ σημαντικό για τον καθορισμό της μορφής ανάπτυξης της χώρας, που συνήθως είτε αγνοείται εντελώς (από τους θεωρητικούς της ανάπτυξης) είτε θεωρείται παθητικό στοιχείο στην διαδικασία της ανάπτυξης. Αυτός ο

* Σ.Σ. Το άρθρο αυτό αναπαράγει κάποιες κεντρικές ιδέες ενός άλλου μου άρθρου (σχετικό με την περιοδολόγηση του ελληνικού καπιταλισμού) σ' ένα υπό έκδοση συλλογικό βιβλίο.

παράγοντας είναι το κράτος. Αυτός είναι και ο στόχος αυτού του άρθρου δηλαδή να καταδείξει γιατί το κράτος μπορεί να επηρεάσει σ' ένα μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη μιας χώρας. Για να μπορέσουμε να καταλάβουμε γιατί το κράτος είναι ενεργητικό και όχι παθητικό στοιχείο στην διαδικασία της ανάπτυξης θα πρέπει να κάνουμε μια γρήγορη ανασκόπηση των θεωριών περί Κράτους και στην συνέχεια να παρουσιάσουμε την δική μας άποψη. Αυτή η γρήγορη ανασκόπηση είναι αναγκαία στον βαθμό που μας δείχνει τα όρια των προηγούμενων θεωριών όσον αφορά τον συγκεκριμένο ρόλο του κράτους.

Θεωρίες περί κράτους

Τις θεωρίες (εννοούμε κατά κύριο λόγο τις οικονομικές θεωρίες) περί κράτους τις διακρίνουμε κυρίως σε τρεις κατηγορίες: την νεοκλασική, την κεϋνσιανή και την μαρξιστική θεωρία. Όσον αφορά την νεοκλασική θεωρία, η θέση της τα τελευταία χρόνια είναι όσον το δυνατόν λιγότερο κράτος. Για τους νεοκλασικούς οποιαδήποτε παρέμβαση στις λειτουργίες του συστήματος της αγοράς προκαλεί ζημιά παρά όφελος. Τυχόν ανισοροπίες που θα παρουσιαστούν στο σύστημα της αγοράς θα εξαιρεθούν από τις ίδιες τις δυνάμεις της αγοράς. Ο ρόλος του κράτους θρίσκεται ακριβώς στο να εξασφαλίζει την απρόσκοπτη λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς. Η νεοκλασική θεωρία προσπαθεί κατά κύριο λόγο, να αιτιολογήσει την παρέμβαση του κράτους σε όρους μεγιστοποίησης της κοινωνικής ευημερίας κάτω από περιορισμούς.

Όσον αφορά την κεϋνσιανή θεωρία, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι δεν έχει ακριβώς μια θεωρία περί κράτους. Αναπτύσσει περισσότερο μία θεωρία περί δημοσίων δαπανών και μέσα από αυτήν βλέπει τον ρόλο του κράτους. Θεωρεί το κράτος σαν υποκείμενο που παρεμβαίνει στην οικονομία μέσω των δημοσίων δαπανών για την πρόληψη των οικονομικών κρίσεων.

Κοινό σημείο αυτών των δύο θεωριών είναι η βασική τους υπόθεση για το κράτος. Θεωρούν το κράτος σαν υποκείμενο εξωτερικό ως προς την οικονομία. Αυτή η εξωτερικότητα του κράτους εμποδίζει τις δύο αυτές θεωρίες να καταλάβουν την πραγματική σχέση του κράτους με την οικονομία. Παρακάτω θα αποδείξουμε και γιατί το κράτος δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν υποκείμενο εξωτερικό ως προς την οικονομία.

Η κυρίαρχη μαρξιστική αντίληψη (μέχρι πριν από λίγα χρόνια) περί κράτους ήταν η θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού. Αυτή η θεωρία υποστηρίζει ότι το κράτος είναι ένα εργαλείο στα χέρια του μεγάλου κεφαλαίου (μονοπωλιακό κεφάλαιο). Σκοπός λοιπόν του κράτους είναι να δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες για συνεχή συσσώρευση προς όφελος κυρίως μιας συγκεκριμένης μερίδας της αστικής τάξης (κυρίως της μονοπωλιακής). Βέβαια αυτή η αντίληψη που έχει για το κράτος είναι μία αντίληψη μηχανιστική και εργαλειώδη. Έχουμε ταύτιση του κράτους με το μονοπωλιακό κεφάλαιο. Γίνεται σύγχυση του κράτους με τον κρατικό μηχανισμό και ειδικά με την ομάδα της αστικής τάξης η οποία ελέγχει τον κρατικό μηχανισμό. Τέλος το κράτος δεν διαθέτει καμία αυτονομία απέναντι στο κεφάλαιο. Το κυριότερο μειονέκτημα αυτής της θεωρίας είναι ότι δεν μπορεί να αντιληφθεί την σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στην κοινωνία, στο κράτος και στο κεφάλαιο.

Αυτή ήταν η κυρίαρχη μαρξιστική αντίληψη μέχρι πριν λίγα χρόνια. Το κράτος (και γενικότερα η θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού) αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας αρκετών μαρξιστών. Ανάμεσα σ' αυτούς και ο Νίκος Πουλαντζάς που επέφερε με την ανάλυσή του περί κράτους μια διαφορετική αντίληψη στην μαρξιστική θεωρία. Το καινούργιο στοιχείο που εισήγαγε ήταν η σχετική αυτονομία που διαθέτει το κράτος

απέναντι στις διάφορες μερίδες της αστικής τάξης. Το κύριο πρόβλημα που προκύπτει από την στρουκτουραλιστική ανάλυση του Πουλαντζά είναι ότι περιγράφει μία σχέση του κράτους με τις κοινωνικές τάξεις δηλαδή μια σχέση του κράτους με το πολιτικό επίπεδο και αδυνατεί να μας εξηγήσει επακριβώς ποια είναι η σχέση του με τ' άλλα επίπεδα π.χ. οικονομικό.

Η σχέση του κράτους με την οικονομία δίδεται καλύτερα από την γερμανική σχολή της «συναγωγής»*. Αυτή η σχολή ενδιαφέρεται να διερευνήσει την σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο και στο κράτος, την σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και στο κράτος και γενικότερα να δουν από πού απορρέει η μορφή του κράτους. Η πλειοψηφία της σχολής της «συναγωγής» χρησιμοποιώντας στην ανάλυση της την διαδοχή των κατηγοριών (Εμπόρευμα-Αξία-Κεφάλαιο) του Μαρξ, υποστηρίζει ότι η μορφή του κεφαλαίου συνάγεται από τις αντιθέσεις της κοινωνίας. Το κεφάλαιο δεν μπορεί να αναπαραχθεί από μόνο του. Αυτή λοιπόν είναι η ανάγκη ύπαρξης του κράτους. Βέβαια μέσα στα πλαίσια αυτής της σχολής υπάρχει και η άποψη του Hirsch η οποία υποστηρίζει ότι σκοπός του κράτους δεν είναι η εγκαθίδρυση του γενικού συμφέροντος στην καπιταλιστική κοινωνία. Η ανάγκη για κράτος απορρέει από την ίδια τη φύση της καπιταλιστικής σχέσης, σχέσης εκμετάλλευσης και καταπίεσης.

Η σχολή της «συναγωγής» είναι μια πρώτη σοβαρή προσπάθεια που επιδιώκει να αναπτύξει μία θεωρία για το κράτος ξεφεύγοντας από τα μέχρι τώρα συνηθισμένα πλαίσια ανάλυσης της μαρξιστικής σκέψης. Οι κυριότερες παρατηρήσεις που θα μπορούσαμε να κάνουμε σ' αυτή τη σχολή είναι ότι οι αναλύσεις της εγκυμονούν τον κίνδυνο να καταφύγουμε σ' ένα λειτουργισμό ή να υιοθετήσουμε για ένα κράτος-ρυθμιστή.

Το κράτος ενεργό στοιχείο στην διαδικασία της ανάπτυξης

Για να μπορέσουμε να αποδείξουμε γιατί είναι απαραίτητο να παίρνουμε υπόψη μας τον ρόλο του κράτους στην διαδικασία της ανάπτυξης πρέπει να σταθούμε λίγο στο τι είναι καπιταλιστική κοινωνία. Αυτή η διερεύνηση της έννοιας «καπιταλιστική κοινωνία» θα μας βοηθήσει να καταλάβουμε τον ρόλο του κράτους.

Πολλοί ερευνητές ταυτίζουν την καπιταλιστική κοινωνία με την εμπορευματική κοινωνία. Αυτό όμως είναι λάθος γιατί η καπιταλιστική κοινωνία είναι μια ορισμένη, συγκεκριμένη εμπορευματική κοινωνία. Όσο αναπτύσσεται ο καπιταλισμός οι εμπορευματικές σχέσεις αντικαθιστούν τις μη εμπορευματικές σχέσεις. Αυτό όμως δεν σημαίνει εξαφάνιση των μη εμπορευματικών σχέσεων. Τι είναι αυτό όμως που διαφοροποιεί την καπιταλιστική κοινωνία από τις προηγούμενες; Η κύρια διαφοροποίηση της από τις προηγούμενες είναι ο τρόπος εξαγωγής της υπεραξίας που στηρίζεται στο καθεστώς της μισθωτής εργασίας. Συνήθως υποστηρίζεται ότι το καθεστώς της μισθωτής εργασίας είναι το καθεστώς σύμφωνα με το οποίο ορισμένα άτομα πωλούν την εργατική τους δύναμη για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Άρα καπιταλισμός είναι το σύστημα σύμφωνα με το οποίο κάποιος είναι κάτοχος μέσων παραγωγής και κάποιος άλλος δεν είναι παρά κάτοχος της εργατικής τους δύναμης. Θεωρητικά έχουμε μία ανταλλαγή ίσων πραγμάτων. Προσφέρεις την εργατική σου δύναμη έναντι κάποιας χρηματικής αμοιβής που αποτελεί την αξία της εργατικής δύναμης. Όμως η εργατική δύναμη είναι ένα ιδιόμορφο εμπόρευμα (όπως υποστηρίζει η ορθόδοξη μαρξιστική σκέψη) που έχει σαν ιδιότητα να παράγει αξία μεγαλύτερη από την αξία της. Άρα τελικά δεν έχουμε ανταλλαγή ίσων. Πώς λοιπόν οι άνθρωποι δεν αντι-

* Ο όρος «συναγωγή» αναφέρεται στον όρο *derivation* που χρησιμοποιούν οι Γάλλοι για αυτή τη σχολή.

δρουν σ' αυτή την φανερή κλοπή; Η απάντηση βρίσκεται στον ρόλο του κράτους.

Αυτά είναι τα πλαίσια μέσα στα οποία κινείται η παραδοσιακή μαρξιστική σκέψη. Εμείς θα διαφωνήσουμε σε ορισμένα σημεία και ιδίως σ' ότι αφορά την έννοια εργατική δύναμη. Η έννοια εργατική δύναμη δεν ταυτίζεται με την έννοια εργαζόμενος. Η εργατική δύναμη παράγεται μέσα στα πλαίσια της οικογένειας. Δηλαδή έξω από τον χώρο του κεφαλαίου όπου παράγονται τα άλλα εμπορεύματα. Η εργατική δύναμη δεν μπορεί (όσον αφορά τον τρόπο αναπαραγωγής της) να εξομοιωθεί με τα άλλα εμπορεύματα. Εφόσον όμως δεν είναι εμπόρευμα (γιατί αν ήταν, θα έπρεπε να υπάρχει ένα προτσές παραγωγής ίδιο με των άλλων εμπορευμάτων) τότε ο εργαζόμενος δεν έχει τίποτε να πουλήσει μια και δεν μπορεί να πουλήσει ούτε τον ίδιο του τον εαυτό. Άρα το καθεστώς της μισθωτής εργασίας είναι το καθεστώς όπου ο εργαζόμενος ανταλλάσσει με τον κάτοχο των μέσων παραγωγής μία υπόσχεση. Του υπόσχεται να προσφέρει την ικανότητά του για εργασία για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα έναντι κάποιας αμοιβής. Είναι αναγκασμένος να το κάνει γιατί δεν μπορεί να υπάρξει έξω από το καθεστώς της μισθωτής εργασίας. Η δύναμη που τον εξαναγκάζει να εισέλθει σ' αυτό το καθεστώς είναι το κράτος. Η ιστορία μας προσφέρει άπειρα παραδείγματα για τον τρόπο με τον οποίο το κράτος εξανάγκαζε τον κόσμο να γίνει μισθωτός (π.χ. στην αρχή του αιώνα την μετατροπή των γεωργών σε προλεταριάτο).

Αυτό που κυρίως χαρακτηρίζει την καπιταλιστική κοινωνία από τις προηγούμενες είναι η σχέση βίας που διασφαλίζει την οικονομική εκμετάλλευση της μιας τάξης από την άλλη. Στον καπιταλισμό την καταναγκαστική βία της αστικής τάξης που περιέρχεται στα μέσα φυσικής καταπίεσης, παίρνει, αναγκαία λόγω του κοινωνικού τρόπου εκμετάλλευσης, μια θεσμοθετημένη μορφή που διαχωρίζεται από τους μεμονωμένους αστούς.

Ένα άλλο σημείο πολύ σημαντικό στην ανάλυσή μας είναι ο ρόλος του «πολιτικού». Έχοντας αναπτύξει μία θεωρία κοινωνικοποίησης μέσα από την ανταλλαγή ή μέσα από το εμπόρευμα δεν άφησαν καμία θέση για το «πολιτικό». Η αναπαραγωγή της κοινωνίας γίνεται μέσα από το «οικονομικό». Το «οικονομικό» ήταν από μόνο του ικανό να εκφράσει μία επαρκή θεωρία για την κίνηση του συστήματος. Η αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος στηρίζεται στην αναπαραγωγή της σχέσης της μισθωτής εργασίας που δεν είναι μόνο μία οικονομική σχέση. Είναι και πολιτική σχέση και μάλιστα το «πολιτικό» άρα και η πάλη των τάξεων που το θεμελιώνουν είναι η προϋπόθεση για το «οικονομικό».

Τέλος σύμφωνα με την ανάλυση του Salama (1982) δεν πρέπει να ταυτίζουμε το πολιτικό καθεστώς με το κράτος. Το πολιτικό καθεστώς είναι η μορφή ύπαρξης του κράτους. Το πολιτικό καθεστώς διαθέτει μία αυτονομία όχι μόνο ως προς τις τάξεις και τις μερίδες των τάξεων αλλά και ως προς τα πολιτικά καθεστάτα των υπόλοιπων χωρών. Η μορφή του πολιτικού καθεστώτος εξαρτάται κυρίως από την νομιμοποίηση που προσπαθεί να επιτύχει απέναντι στις διάφορες κοινωνικές τάξεις.

Συνοψίζοντας την θέση μας μπορούμε να πούμε ότι το κράτος είναι η ένωση του «πολιτικού» με το «οικονομικό» που η πραγματοποίησή του γίνεται κάτω από την μορφή του πολιτικού καθεστώτος στην πορεία της πάλης των τάξεων. Το πολιτικό καθεστώς αναζητώντας την νομιμοποίησή του από τις κοινωνικές τάξεις, καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την μορφή ανάπτυξης μιας χώρας.

Αυτή η σχέση μπορεί να μας βοηθήσει να καταλάβουμε γιατί η χώρα μας ακολούθησε τον συγκεκριμένο τρόπο ανάπτυξης. Μπορούμε να καταλάβουμε την σχέση του πολιτικού καθεστώτος με τα μικροαστικά στρώματα και την εργατική τάξη και γιατί επίσης ο αριθμός των μισθωτών αποτελεί μόνο περίπου το μισό του ενεργού πληθυσμού.

Αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι όχι να δεχόμαστε την ανάπτυξη της Ελλάδας σαν υπανάπτυξη ή πλήρη ανάπτυξη, αλλά να μπορούμε να καταλάβουμε γιατί η Ελλάδα ακολούθησε αυτό τον τρόπο ανάπτυξης.